

میرزا ملکم خان ناظم الدوله چه می گوید؟

منبع : علي اصغر حقدار

میرزا ملکم خان ناظم الدوله به سال 1249 قمری به دنیا آمد. ده ساله بود که از طرف پدرش - میرزا یعقوب خان که از مردان نواندیش روزگارش بود - راهی فرنگ شد؛ ملکم بعد از ورود به پاریس، به تحصیل در حکمت طبیعی و مهندسی پرداخت و با آموزش‌شهایی در دانش‌های سیاسی و دریافتی از تحولات دنیای مدرن، به ایران مراجعت می کند و با سمت مترجمی در دستگاه حکومتی وارد می شود. با افتتاح دارالفنون، ملکم خان در آنجا به تدریس پرداخته و در سال 1273 قمری همراه با هیئت مذاکره کننده فرخ خان امین الملک به پاریس می رود. ملکم خان در سال 1275 قمری، اولین خط تلگرافی ایران را ایجاد کرد و در همان سال نخستین فراموشخانه (فرماسیونری) را تأسیس کرد. با مخالفت ناصرالدین شاه آن مرکز برچیده و ملکم روانه تبعید در بغداد گردید. ملکم خان از آنجا به استانبول رفته و پیش میرزا حسینخان مشیرالدوله (که در آن زمان سفیر ایران در عثمانی بود و سپس در مقام صدراعظمی قرار گرفت) می رود و بر آموخته هایش از دانش ها و عملکرد جهان مدرن می افزاید. به پیشنهاد میرزا حسین خان، با وجود مخالفت‌هایی که از سوی برخی از درباریان می شد، ملکم خان به سفارت ایران در پاریس منصوب نمی شود. در آن شرایط، ملکم خان در زمان صدارت سپهسالار به تهران آمده و در ایجاد دولت منتظم او را با عنوان «مستشار صدارت عظمی» همراهی می کند. در سفر فرنگستان شاه، ملکم خان که وزیر مختاری ایران در لندن را داشت، مأمور پذیرایی از شاه می شود. در سال 1295 نمایندگی ایران در کنگره برلین به ملکم خان واگذار می شود که با پشتکار و آگاهی از شرایط دیپلماتیک نوین به دست آورده بود، موفق می شود منطقه قطور را از تصرف عثمانیان درآورده و به ایران برگرداند. در این شرایط، ملکم خان به مقام سفیر کبیر ارتقا یافته و لقب پرنسی یافته و در سال 1299 ملقب به «ناظم الدوله» می گردد. ملکم خان در جریان ماجرای لاتاری مجددا مورد غضب دربار قرار می گیرد و از کلیه مناصب حکومتی عزل می شود. ملکم خان به دنبال این ماجرا، به روزنامه نگاری روی آورده و در لندن روزنامه «قانون» را منتشر می کند. دوران معزولی ملکم خان ده سال به طول می انجامد و در سال 1316 قمری در زمان پادشاهی مظفرالدین شاه، ملکم خان به سفارت ایران در روم منصوب و باز ملقب به ناظم الدوله می شود. ملکم خان مدت ده سال این منصب را بر عهده داشت و در سال 1326 قمری (یکسال بعد از استقرار پارلمان مشروطه در ایران) در سن هفتاد و هفت سالگی در حالی که شاهد به بار نشستن برخی از ایده های سیاسی خود، در سوئیس درگذشت.

میرزا ملکم خان ناظم الدوله که بیشترین زمان عمر خود را در خارج از کشور و در محافل دیپلماتیک گذارنده بود، به درستی دریافته بود که انقلاب صنعتی، مبادلات تجاری را به وضعیت مالیه پیوند زده و نظام معیشتی اقتصادی سنتی و آئین کشورداری پیشین را در دنیای تازه جایگاهی نیست. او به دفعات در رسالاتی که منتشر کرد و نامه هایی که به شاه و دیگر رجال سیاسی ایران نوشت، دگرگونی در سیاست جهانی و فعال بودن در آن را از لوازم و الزامات پایداری ایران در چرخه های دیپلماتیک و سیاست بین المللی می دانست. او تجربه های اولیه ی خود را در کنار میرزا حسین خان سپهسالار در سفارت ایران در استانبول شروع نمود و همانجا با دگرپرسی سیاست جهانی آشنا شد، این امکان را داشت که در بقیه ی عمرش به کشورهای اروپایی پیشرفته راه رفته و آموخته هایش را با دانش های مدرن تکمیل نموده و در مقام روشنفکری نوگرا و متجددی واقعگرا قرار گیرد.

ملکم خان که با اندیشه های سیاسی مدرن آشنا بود، تغییر در اصول کشورداری ایران را مدخل اصلاحات دیگر و ایجاد دولت منتظم را پیش زمینه ای برای تدوین قانون اساسی و استقرار پارلمان می دانست، تا کشور در زمره ممالک دارای قانون و سیستم مدرن تفکیک قوا قرار گیرد؛ ملکم به خوبی می دانست که شکست ایران در جنگ با روسیه و از دست رفتن

هرات در مقابله با بریتانیا، محصول ناآگاهی مردان سیاست ایران از دگرگونی دیپلماسی و تغییر در برنامه های منطقه ای دو قدرت بزرگ آن دوران بود. به همین خاطر در نامه ای به ناصرالدین شاه از خطری سخن گفت که بمانند دو سنگ آسیاب، ایران را در میان خود گرفته اند و علاج خروج از این بحران را در نوسازی شیوه های کشورداری و اصلاح امور نظامی و مالیه می دانست. ملکم خان از طرفی در تکمیل اصلاحگری خویش، به نهادهای مدرن اقتصادی و فرهنگی هم توجه داشت و ایجاد راه آهن - برپایی تلگراف و شکل گیری آموزش و پرورش نوین را در بنیان گذاری ایران مدرن، از ضروریات می شمرد.

در زبان فارسی، گذشته از آثار و تألیفات که درباره دوران معاصر از تاریخ سیاسی و فرهنگی ایران زمین نگاشته شده اند و هر کدام به فراخور موضوع سخن از ملکم خان و اندیشه های سیاسی و فرهنگی او نوشته اند، تاکنون سه عنوان کتاب مستقل راجع به ملکم خان ناظم الدوله تألیف نوشته شده است بدین شرح:

1- تحقیق در افکار میرزا ملکم خان ناظم الدوله، فرشته نورائی، تهران، شرکت سهامی کتابهای جیبی، 1352.

2- میرزا ملکم خان، اسمائیل رائین، تهران، انتشارات صفیعلیشاه، 1353.

3- زندگی و اندیشه میرزا ملکم خان ناظم الدوله، حجت الله اصیل، تهران، نشر نی، 1376 (بازنویسی در: میرزا ملکم خان ناظم الدوله و نظریه پردازی مدرنیته ایرانی، تهران، نشر کویر، 1384).

کتابی هم از حامد الگار در رابطه با اندیشه های ملکم خان توسط مرتضی عظیمی ترجمه و در سال 1369 خورشیدی از سوی شرکت سهامی انتشار در تهران چاپ شده است. در دائرة المعارف های فارسی و خارجی هم مدخلی برای معرفی ملکم خان اختصاص یافته است. پیش از این نوشته ها، دکتر فریدون آدمیت در بخشی مستقل (ص 93 تا 181) از کتاب «فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت» (تهران، انتشارات سخن، 1340 خورشیدی) از آرا و افکار ملکم خان نوشته است؛ هما ناطق نیز در کنار مقاله «ما و میرزا ملکم خان های ما» در کتاب: (از ماست که بر ماست، تهران، انتشارات آگاه، 1354)، در مقدمه چاپ مجلدات روزنامه «قانون» که به سال 1355 خورشیدی توسط انتشارات امیرکبیر در تهران منتشر شده، تحقیقی ارزنده در رابطه با جایگاه ملکم خان در فرهنگ و سیاست ایران ارائه کرده است؛ پیش از آن، دوره ناقصی از روزنامه «قانون» در دهه های اول استقرار مشروطیت در تهران منتشر شده بود. نوشته ها و مقالات ملکم خان از همان زمان حیات خودش تک به تک در مجلات و به صورت مستقل چاپ شده اند. اما مجموعه آثار ملکم خان نخستین بار توسط ها شم ربیع زاده در تهران به سال 1325 قمری (سال صدور فرمان مشروطیت و یکسال قبل از فوت ملکم) به صورت ناقص منتشر شد. «مجموعه آثار ملکم خان» به کوشش محمد محیط طباطبایی و با مقدمه ای قابل توجه به سال 1327 خورشیدی در تهران منتشر شده و اخیراً مجموعه کامل آثار ملکم به اهتمام حجت الله اصیل با عنوان «رساله های میرزا ملکم خان ناظم الدوله» به سال 1381 خورشیدی در تهران و توسط نشر نی چاپ شده است.

این مجموعه که تا به حال نهایی ترین آثار و تألیفات ملکم خان را شامل می شود، در شش بخش 1- نظام قانونی، 2- اقتصاد، 3- سیاست، 4- اجتماع، 5- فراموش خانه، 6- الفبای جدید و ضمایم بدین شرح تنظیم و تحقیق شده اند:

- 1- دفتر تنظیمات (کتابچه غیبی)، 2- رفیق و وزیر، 3- مجلس تنظیمات، 4- دستگاه دیوان، 5- دفتر قانون، 6- ندای عدالت، 7- اشتهارنامه اولیای آدمیت، 8- مدنیت ایرانی، 9- اصول ترقی، 10- مذاکره درباره تشکیل بانک، 11- امتیاز فواید عامه، 12- پلتیکای دولتی، 13- مرو و ترکمان، 14- اصول مذهب دیوانیان، 15- گفتار در رفع ظلم، 16- مسائل مختلف، 17- فراموش خانه، 18- اصول آدمیت، 19- حجت، 20- مفتاح، 21- توفیق امانت، 22- شیخ و وزیر، 23- نمونه خطوط آدمیت، 24- مقدمه گلستان سعدی (بیان)، 25- معایب خط ملکمی، 26- صراط المستقیم، 27- ترجمه وصیت نامه فؤاد پاشا، 28- در نتیجه نگارش اوراق و نوم و یقظه.

با این حال تاکنون مجموعه کاملی از مکاتبات رسمی و شخصی ملکم خان انتشار عمومی نیافته و دو آرشو از نامه های ملکم خان که بخش مهمی از اندیشه ها و دیدگاههای او را در

خود جای داده است: الف) مجموعه اسناد میرزا ملکم خان مضبوط در کتابخانه ملی پاریس، که نسخه عکسی این مجموعه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران هم است. ب) نامه ها و گزارشهای رسمی ملکم خان در دوران مأموریت رسمی او و برخی گزارشهای رسمی دیگر از مجموعه اسناد ضبط راکد وزارت امور خارجه ایران

History Site of Mirhadi hoseini